cultura sa materială şi spirituală de către străini, dat fiind faptul că multe articole din volum sînt scrise de cercetători străini.

CONSTANTIN FRÂNCU

Institutiones Linguae Valahicae
Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină,
Ediţie critică de Gheorghe Chivu, Revizia şi traducerea textului latin de Lucia Wald,
Editura Academiei Române, Bucureşti, 2001

Textul acesta este o scriere pentru uzul misionarilor iezuiţi care îşi desfăşurau activitatea de convertire a românilor din zona Bihorului la catolicism, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Astfel de întreprinderi, prezente nu doar în alte zone ale Imperiului Austro-Ungar, fac parte din instrumentarul de bază al misionarilor, în general din cel al oricărui proces de interacţiune între reprezentanţii a două limbi, culturi, civilizaţii ori mentalităţi, şi au rolul de a amenaja căi comune de comunicare şi înţelegere, în vederea atingerii anumitor scopuri. Alături de întîietatea temporală a lucrării, precum şi alături de menţionarea explicită a romanităţii limbii române, această scriere prezintă interes şi din alte cauze, nu mai puţin importante pentru istoricul limbii.

În primul rînd, textul gramaticii aparţine unui român instruit, bun cunoscător nu doar al limbii române şi al limbii latine, dar, aproape sigur, şi al altor lucrări de gramatică – posibil, unele similare şi elaborate în acelaşi scop. Apoi, printre cei din cercul românilor din jurul „preailustrului bărbat", „promotor şi povăţuitor de a lua asupră-mi această lucrare", este de crezut că autorul este şi cel mai competent în acest sens (cel puţin în opinia iniţiatorului gramaticii şi a cercului său de influenţă). În al treilea rînd – lucru demn de a fi evidenţiat – se pare că nivelul de cunoaştere a modalităţilor în care astfel de scrieri se construiesc şi structurează, precum şi cel de performanţă sînt destul de ridicate încît să putem crede că lucrarea aparţine cuiva cît se poate de avizat, de îndreptăţit în a o elabora, fiind, aşadar, o scriere de mare încredere (fapt dedus logic din însăşi finalitatea practică a lucrării, care nu putea fi elaborată cu intenţii normativ-„decorative").

Toate acestea decurg din unele afirmaţii pe care le întîlnim în *Prefaţa* scrierii: „am observat că, până acum, nu a fost editată nici o lucrare de acest fel, deşi o doreau nu puţini oameni interesaţi de cunoaşterea acestui idiom. Şi, întrucât utilitatea acestor *Reguli* îi priveşte pe mai mulţi, am considerat necesar să le expun după o metodă potrivită pentru limba latină, căreia acest idiom valah îi datorează originea.

De fapt, iniţial hotărâsem să alcătuiesc un compendiu, cât mai succint posibil, însă deoarece pe parcursul redactării acestei lucrări îmi veneau în minte mereu alte şi alte adăugiri, care se arătau a aduce o cunoaştere mai deplină şi mai uşor de dobândit a acesti limbi, am considerat că ele nu trebuie trecute sub tăcere. Totuşi, nu mi-am permis să mă las furat până într-atât de remarci referitoare la atare detalii, astfel încât, prin prea lunga lor înşirare, să producă mai curând confuzie decât reguli şi să îndepărteze pe cititor chiar de pe pragul sau la vederea lor. Întrucât unele lucruri, dorite poate aici de cineva, ar putea fi cu intenţie omise, pe acestea le vor suplini fără efort uzul, cel mai bun magistru, şi mai ales lectura făcută cu atenţie, care, precum în cazul oricărei limbi, şi în cazul acestui idiom, sunt de regulă de foarte mare ajutor.

Desigur, dacă, ceea ce experienţa zilnică ne-o arată, accesibilitatea acestei limbi se vede din faptul că cei care se află în mijlocul vorbitorilor ei şi o învaţă în timp ce se ocupă cu altceva, atunci de bună seamă, slujindu-se de aceste precepte ca de un sprijin, vor reuşi

BDD-R16 © 2008 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 03:43:39 UTC)

ca, în scurt timp şi cu efort mic, să ajungă la cunoaşterea ştiinţifică a acestei limbi, de ajutor pentru aceasta fiindu-le însăşi limba latină" (p. 51).

Din primul paragraf citat se desprind patru idei: autorul gramaticii era un învăţat care observa şi cunoştea „piaţa editorială", se afla în contact cu destul de multe persoane care doreau (sau aveau nevoie) să înveţe limba română, era un bun cunoscător al latinei (limba deprinsă pe cale cultă, plecînd de la studierea lucrărilor de gramatică a limbii latine) şi susţinea latinitatea românei înţelegînd că acest lucru este de folos în învăţarea limbii române – cu atît mai mult cu cît se adresa unor cunoscători de latină.

Din cel de-al doilea paragraf se desprind alte patru idei. În primul rînd, autorul îşi afirma capacitatea de a elabora un compendiu succint (dînd chiar de înţeles că acesta a fost planul iniţial al lucrării, care chiar a fost urmat o vreme). Este o remarcă interesantă deoarece, se vede, gramatica tindea să devină exhaustivă, mai vastă, mai profundă, abundentă, descriptivă şi comparată, mai nimerită pentru uzul românilor, de fapt, ştiinţifică. (Istoricul limbii nu poate decît să regrete profund că acest învăţat nu s-a lăsat dus de primele tendinţe şi de bagajul său de cunoştinte!)

În al doilea rînd apare momentul „corecţiei", în care autorul gramaticii începe să-şi focalizeze activitatea în funcţie de finalităţile practice ale gramaticii. În strînsă legătură cu acest moment este cea de-a treia idee, în care se citează un lucru bine ştiut în cultura europeană, cel puţin de la Quintilian: uzul este cel mai bun magistru, alături de exerciţiul lecturii atente. Aşadar, autorul gramaticii elaborează un text avînd în vedere că acesta va servi ca bază de învăţare a limbii române cunoscătorilor latinei care, totodată, vor continua efortul învăţării limbii prin contacte intense cu vorbitorii limbii române, precum şi cu texte elaborate în limba română (acestui ultim scop îi şi este destinată prezentarea alfabetului şi a regulilor sale de întrebuinţare *la lectură*). De aici, precum şi din ultimul paragraf citat se poate deduce o a patra idee. Autorul însuşi fusese în această situaţie (şi nu în cazul limbii latine), deci cunoştea cel puţin încă o limbă vie alături de română. Cu alte cuvinte, lucrarea aparţine unui învăţat poliglot, avînd cunoştinţe de lingvistică, observator fin al proceselor învăţării unei limbi străine, cunoscător al mai multor gramatici şi capabil, la rîndul său, să elaboreze atît o gramatică descriptivă exhaustivă, cît şi una destinată învăţării unei limbi.

În continuare, studiind conţinutul gramaticii, şi, mai cu seamă, feluritele afirmaţii pe care autorul le consideră a fi oportune în diverse locuri ale lucrării, vom putea observa cu claritate două lucruri de mare importanţă şi interes. Primul este evident în capitolul de grafie, unde se prezintă, pe baza unor cazuri concrete, feluritele situaţii care apar în textele româneşti şi felul în care se obţine o lectură corectă. De aici decurge, în mod implicit, că autorul gramaticii era o persoană care citise destul de multe texte scrise în limba română, încît îşi poate permite a face o descriere care să cuprindă o varietate de situaţii concrete, pe care să le sintetizeze astfel. Cel de-al doilea lucru pe care ţinem să-l observăm este de o şi mai mare importanţă. La tot pasul în lucrare – începînd cu capitolul al II-lea şi încheind cu capitolul XI, al celor 22 de reguli –, în încercarea de a face din lucrarea sa un manual extrem de util şi care să corespundă realităţii limbii vorbite, autorul gramaticii oferă precizări asupra a nenumărate caracteristici ale limbii vorbite în contemporaneitatea sa. Dincolo de buna cunoaştere a aspectului cult, alături de cel comun al limbii române, dincolo de capacitatea de observare, analiză şi sintetiză ştiinţifică de care autorul ne convinge de deplin în acest fel (şi care sînt subliniate de către autorul ediţiei critice), acest fapt, el singur, este capabil să indice importanţa aceste *Institutiones Linguae Valahicae* pentru istoricul limbii. Mai mult decît o gramatică normativă, o lucrare de gramatică destinată învăţării limbii aşa cum este ea

BDD-R16 © 2008 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 03:43:39 UTC)

constituie cea mai bună cale de a observa realitatea lingvistică a unui spaţiu, într-o anumită perioadă. În opinia noastră, aceasta este marea importanţă a unei astfel de ediţii critice.

Institutiones Linguae Valahicae – text distinct şi anterior faţă de *Lexicon compendiarium latino-valahicum*, ambele aparţinînd Bibliotecii Arhiepiscopale din Kalocsa (Ungaria) - mai ridică unele probleme, de ordin filologic, specifice textelor vechi, şi cărora autorul ediţiei critice le acordă toată atenţia. Fiind cel mai bun cunoscător al tuturor chestiunilor legate de acest text – care i-a atras atenţia şi pe care l-a studiat vreme de peste două decenii –, profesorul Gheorghe Chivu îşi începe studiul prin descrierea ştiinţifică a textului, sub aspectul filologic şi al conţinutului. Prin bogăţia notelor se ajunge nu doar la epuizarea bibliografiei chestiunii, dar se face şi necesara corelare cu alte lucrări. În felul acesta, pe de o parte, argumentaţia capătă fundamentele cele mai solide (întrucît decurge din perfecta cunoaştere a tuturor lucrărilor care privesc textul în discuţie, autorul ediţiei avînd viziunea atît a părţilor, cît şi a întregului), pe de altă parte, se efectuează o primă prelucrare de calitate a datelor extrase din text, cu integrarea acestora în cadrele actuale ale ştiinţei istoriei limbii. Considerăm că aceasta este modalitatea ideală (cea mai onestă şi cea mai corectă) de a elabora o ediţie critică.

Textul *Institutiones Linguae Valahicae* ridică o serie de probleme legate de datare, de localizare şi de identitatea autorului, chestiuni asupra cărora s-au pronunţat (cu argumente mai mult sau mai puţin solide şi reale) şi alţi cercetători interesaţi sau nu direct de textul *Institutiones*. De altfel, însuşi autorul ediţiei a dezbătut problemele acestea în studii elaborate de-a lungul anilor. În ceea ce priveşte datarea textului, la capătul unei discuţii în care prezintă diferitele opinii deja exprimate şi analizează felurite argumente, Gheorghe Chivu demonstrează clar că, datele oferite de analiza filigranologică, corelate cu intervalul în care personajul căruia îi este dedicată lucrarea a activat la Oradea, indică intervalul 1771-1776 ca perioadă în care textul a fost produs. Relaţionînd acest interval cu modalitatea de a ilustra modul de utilizare a valorii cifrice a slovelor şi cu anterioritatea acestui text faţă de cel al *Lexicon compendiarium latino-valahicum*, se ajunge la o dată situată undeva în jurul anului 1770.

Sub aspectul localizării, argumente de ordin extralingvistic plasează *Institutiones* între scrierile bihorene, în vreme ce analiza lingvistică arată că autorul provine de undeva din zona de contact dintre Crişana şi nordul Hunedoarei.

Discuţia referitoare la paternitatea textului indică faptul că acesta a fost elaborat de un intelectual anonim, „apropiat al bisericii catolice de Oradea Mare" (p. 34). Cele două paragrafe finale ale studiului ediţiei, dedicate modelului *Gramaticii* româneşti de la Kalocsa şi destinaţiei acesteia discută şi argumentează în legătură cu aspectele care deschid recenzia noastră.

Întregul studiu, concluziile la care autorul ediţiei ajunge, sînt prezentate şi discutate, nu doar pe baza unei foarte bune cunoaşteri a textului şi a întregului context (istoricul zonei, al procesului de convertire etc.), dar şi pe baza unei excelente stăpîniri a modalităţilor în care astfel de cercetări trebuie să se desfăşoare. Autorul ediţiei deţine ştiinţa de a extrage argumentul relevant şi de a-l pune la lucru, de a acorda fiecărei informaţii ponderea ei reală, evitînd tentaţia interpretării fără argumente reale şi bine cîntărite, extrăgînd, cu concizie concluzia ştiinţifică.

Precum *Codex Sturdzanus*, *Institutiones Linguae Valahicae* este o ediţie critică magistral întocmită.

ALEXANDRU GAFTON

BDD-R16 © 2008 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 03:43:39 UTC)